

УДК 340.12

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-843-851](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-843-851)

Калініна Людмила Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, вчений секретар Інституту педагогіки НАПН України, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України, вулиця Січових Стрільців, 52Д, м. Київ, 04053, <https://orcid.org/0000-0003-0534-6089>

Загородня Алла Анатоліївна доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу історії та філософії освіти, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України, вулиця Січових Стрільців, 52Д, м. Київ, 04053, <https://orcid.org/0000-0003-2418-1670>

СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ІДЕЇ ЩОДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ 1917-1991 РР.

Анотація. У статті визначено, що у зв'язку з глобалізацією як визначальним процесом розвитку сучасної цивілізації виникає гостра проблема національної ідентичності; процеси національного будівництва, етнічного відродження детермінують формування культурного багатоманіття.

Визначено, що цінним у цій площині є звернення до соціально-антропологічних ідей науковців в українській філософії освіти 1917-1991 рр. як відповідного типу і способу мислення.

Акцентовано увагу на процесі становлення української національної ідентичності як важливого чинника розвитку нації та держави. Встановлено, що важливим аспектом в окресленій площині є розкриття соціально-антропологічних закономірностей протікання процесу взаємодії в системі «людина-людина» через передачу суспільно-значущого досвіду від одного покоління до іншого. Доведено, що соціально-антропологічний підхід дозволяє проаналізувати: еволюцію взаємодії людини, природи, суспільства в історичному, соціальному, національному контексті; феномен національної ідентичності, його співвідношення з ідентичністю етнічною; виокремити чинники та механізми формування національної ідентичності; дослідити стан, проблеми та перспективи формування національної та етнічної ідентичності в Україні, її ідентичності як країни та держави в умовах глибоких суспільних трансформацій.

Доведено, що письменники ХІХ і ХХ століть відігравали виняткову роль у творенні новочасної української національної ідентичності. Вони

доводили, що як історичний феномен нація є соціокультурною, економічною, політичною та комунікативною єдністю людей, що забезпечує їм цивілізоване життя в межах світової спільноти. Нація створює життєздатне суспільство й державу, які гарантують його безпеку та життєві інтереси. У сучасному світі саме нація виконує функцію носія мети (національна ідея) розвитку суспільства в цілому. Сьогодні все більша кількість дослідників визнає, що усвідомлення національної ідентичності, культурної самобутності, національної спадщини, історичних коренів та творчого потенціалу суспільства разом з іншими важливими чинниками є однією з рушійних сил розвитку нації і, зокрема держави. Тому формування національної ідентичності – це процес самовизначення людини і у реальних, і у символічних конструктах етнічного та національного простору.

Ключові слова: національна ідентичність, етнічна ідентичність, соціально-антропологічний підхід, ідентичність, українська нація.

Kalinina Lyudmila Mykolaivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, scientific secretary of the Institute of Pedagogy of the National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 52D Sichovykh Striltsiv St., Kyiv, 04053, <https://orcid.org/0000-0003-0534-6089>

Zagorodnya Alla Anatolyivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Chief Researcher of the Department of History and Philosophy of Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 52D Sichovykh Striltsiv St., Kyiv, 04053, <https://orcid.org/0000-0003-2418-1670>

SOCIAL AND ANTHROPOLOGICAL IDEAS REGARDING NATIONAL IDENTITY IN THE UKRAINIAN PHILOSOPHY OF EDUCATION 1917-1991

Abstract. The article determines that in connection with globalization as a defining process of the development of modern civilization, an acute problem of national identity arises; the processes of national building and ethnic revival determine the formation of cultural diversity.

It was determined that it is valuable in this area to refer to the socio-anthropological ideas of scientists in the Ukrainian philosophy of education of 1917-1991 as a corresponding type and way of thinking.

Attention is focused on the process of formation of Ukrainian national identity as an important factor in the development of the nation and the state. It was established that an important aspect in the outlined plane is the disclosure of socio-

anthropological regularities of the process of interaction in the "person-person" system through the transfer of socially significant experience from one generation to another. It has been proven that the socio-anthropological approach allows analyzing: the evolution of the interaction of man, nature, and society in the historical, social, and national context; the phenomenon of national identity, its relationship with ethnic identity; identify the factors and mechanisms of national identity formation; to investigate the state, problems and prospects of the formation of national and ethnic identity in Ukraine, its identity as a country and a state in the conditions of profound social transformations.

It is proved that the writers of the 19th and 20th centuries played an exceptional role in the creation of modern Ukrainian national identity. They proved that as a historical phenomenon, the nation is a socio-cultural, economic, political and communicative unity of people, which provides them with a civilized life within the world community. The nation creates a viable society and state that guarantee its security and vital interests. In the modern world, it is the nation that performs the function of the carrier of the goal (national idea) of the development of society as a whole. Today, an increasing number of researchers recognize that the awareness of national identity, cultural identity, national heritage, historical roots and creative potential of society, together with other important factors, is one of the driving forces of the development of the nation and, in particular, the state. Therefore, the formation of national identity is a process of self-determination of a person in both real and symbolic structures of the ethnic and national space.

Keywords: national identity, ethnic identity, socio-anthropological approach, identity, Ukrainian nation.

Постановка проблеми. Антропологія – наукова дисципліна, яка вивчає людину та різні етапи людської історії. Зосереджуючись на біологічних і культурних відмінностях різних груп людей, у межах яких розрізняють людину-індивіда, людину-суб'єкта, людину-особистість, людину-людину, антропологія об'єднується рядом наукових принципів і методологічних підходів, серед яких особливим є принцип холізму, що передбачає багатоаспектний аналіз об'єктів наукового дослідження [4, с. 96].

Важливим аспектом в окресленій площині є розкриття соціально-антропологічних закономірностей протікання процесу взаємодії в системі «людина-людина» через передачу суспільно-значущого досвіду від одного покоління до іншого [7].

Період з 1917 по 1991 рр. знаменується значним піднесенням проблеми осмислення національної ідентичності в соціально-антропологічних вченнях філософів, педагогів та науковців.

Розуміння національної та етнічної ідентичності, ідентичності країни та її діаспори залежить від поняття нації. Ще М. Грушевський зазначав

важливість дослідження тих спільнот, які в історичній ретроспекції забезпечували ідентичність і життєдіяльність народів. На його думку, в історіософії «... головна увага повинна бути перенесена з історії держави на історію народу, суспільності. Політичне, державне життя, розуміється як чинник важливий, але поряд нього існують інші чинники – економічний, культурний, що мають часом менше, часом більше значення від політичного, але в кожному разі не повинні лишатись в тіні поза ним» [1]. Процес становлення загальноукраїнської ідентичності визначається історією формування українства, схему якого М. Грушевський визначив так: Київська Русь була не спільною державою східних слов'ян, а українською, спадкоємцем її була Галицько-Волинська держава. Після литовського й польського панування на українських землях українці відновили свою державу вперше за Хмельницького, а опісля – в Українській Народній Республіці 1917 р. Назва ж «українська нація», за свідченням Ю. Липи, вперше була вжита за часів Б. Хмельницького [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти соціально-антропологічних ідей освіти і виховання в осмисленні науковців, педагогів та філософів, висвітлені у працях: В. Артюх (філософія екзистенціалізму) [9]; І. Аносов (антропологічний підхід процесу виховання як фактор гармонійного розвитку особистості) [8]; А. Возняк (філософські питання антропогенезу) [10]; С. Грабовський [11] (антропологічний код української культури і цивілізації) та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Процес становлення загальноукраїнської ідентичності визначається історією формування українства. Саме період з 1917 по 1991 рр. знаменується значним піднесенням проблеми осмислення національної ідентичності в соціально-антропологічних вченнях філософів, педагогів та науковців. Тому розуміння національної та етнічної ідентичності, ідентичності країни та її діаспори залежить від поняття нації як важливого чинника розвитку нації та держави в частині соціально-антропологічних ідей української філософії освіти (1917-1991 рр.).

Мета статті – теоретико-методологічне осмислення процесу становлення української національної ідентичності як важливого чинника розвитку нації та держави в частині соціально-антропологічних ідей української філософії освіти (1917-1991 рр.)

Виклад основного матеріалу. Аналіз соціально-антропологічних ідей щодо національної ідентичності в українській філософії освіти потребує міждисциплінарного підходу: вже сама тема лежить на перетині історії культури та культурної антропології, історії ідей та історії політичної думки, соціології та політології. Привертають увагу різні дискурси як приклади

втілення ідеологій, зокрема національних, а також те, як по-новому визначають культурну та національну ідентичність, врешті, які висувають постулати.

Письменники XIX і XX століть відігравали виняткову роль у творенні новочасної української національної ідентичності. Слова Драго Янчара про тожсамість його народу, яку за «браком реальних історично-політичних сил» утверджували «культура та література», можна застосувати й до української ситуації. [9]. Тут досить навести найяскравіші приклади: роль поезії Шевченка, Франка й Лесі Українки в тому процесі; модерніст Володимир Винниченко як перший прем'єр незалежної Української Народної Республіки; суспільний резонанс і політичний вимір літературної дискусії, що її започаткував Микола Хвильовий; суспільна та національна місія шістдесятників; врешті, роль, що її відіграли культурні діячі напередодні проголошення незалежності (поети Іван Драч як голова Народного Руху України, Дмитро Павличко та Павло Мовчан як лідери руху за повернення прав українській мові, театральний режисер Лесь Танюк як голова товариства «Меморіал»). Безперечно, дебати про ідентичність літератури, культури та нації, під час яких кристалізувалися різні візії українськості, відбувалися не лише серед інтелектуалів: вони поширювалися далі, зокрема, завдяки публічному дискурсові, пресі, телебаченню, радіо та інтернету. Саме тому, визначальною засадою формування загальноукраїнської ідентичності є консолідація суспільства довкола цінностей українства. Адже для свого політичного, соціального, економічного та, зрештою, і військового становлення українське суспільство потребує колективної пам'яті, колективної моралі, колективних цінностей. Для України, як справедливо зазначає О. Литвиненко, характерною особливістю розвитку протягом усіх років її незалежності була і, на жаль, залишається відсутність базового суспільного консенсусу щодо ідей і напрямів майбутнього розвитку [2].

Українська ідентичність не тотожна ані національній, ані етнічній. Національній – тому, що вона не обмежується кордонами держави Україна, і в певному відношенні є тотожною громадянській ідентичності як феномену політичної нації. Етнічній – оскільки, по-перше, система цінностей українського етносу, його культура, звичаї, обряди не є загальноприйнятими, а по-друге, українці – не просто етнос, один із багатьох, який мешкає на теренах України, а етнос титульний, що дає назву країні, державі та її символам. Українську ідентичність мають також представники численної діаспори – і західної, і східної. Крім того, Україна, як і всі країни, теж має свою неповторну природну та соціокультурну ідентичність, на підставі якої формується і внутрішній, і міжнародний імідж та бренд. Однак консолідуючою засадою будь-якого суспільства, у тому числі України, є

загальнонаціональна ідентичність – ототожнення себе людиною з певною спільнотою, її символами, цінностями, історією, територією, культурою, державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами. Причому йдеться про прийняття цієї ідентичності не лише на суто раціональному рівні, а й на емоційному семантико-міфологічному» [3].

Як історичний феномен нація є соціокультурною, економічною, політичною та комунікативною єдністю людей, що забезпечує їм цивілізоване життя в межах світової спільноти. Нація створює життєздатне суспільство й державу, які гарантують його безпеку та життєві інтереси. У сучасному світі саме нація виконує функцію носія мети (національна ідея) розвитку суспільства в цілому. Проте важливо, що ті чи інші зміни у формулюванні мети існування та поступу нації можуть призвести (і призводили) до загострень у міжнародних відносинах, міжнаціональних конфліктів або й кривавих війн (націоналсоціалізм). Нація у сучасному розумінні як громадянська та політична спільнота – це досить численне об'єднання людей, що в цілому піднялося до стану політичного життя і має волю до суверенного буття й розвитку, тобто є суб'єктом у ставленні до себе та до інших націй і народів.

Історичні витoki української ідентичності можна віднести до згадок топоніма «Україна», вперше зафіксованих у 1187 році у Київському літописі, через 130 років після смерті київського князя Ярослава Мудрого [3]. До того ж, як пише М. Моїсеєв (академік РАН), коли на Куликовому полі зійшлися орди Мамаєва та руське ополчення, з Червоної України князь Боброк привів рать. Тоді всі частини Русі називалися Українами; Московії на той час не було, це була Заліська Україна, Київ називався Дніпровською, а Галичина – Червоною Україною. Уперше феномен української ідентичності як проблема національного будівництва згадується у кириломефодіївців і Т. Шевченка. Лише у нього з'являється сучасне поняття Українська ідентичність: феномен і засади формування як уявленої ідеалізованої спільноти «і мертвих, і живих, і ненароджених», яка включає в себе всі стани, затираючи, як пише М. Рябчук, драматичний розлом між козацькою Україною (кочовою, лицарською) та селянською (осілою, землеробською) [5].

Одним із найбільш змістовних відкриттів філософської антропології ХХ сторіччя можна вважати ідею про етнічну сутність людини. Усі інші надбання людства – соціум, історія, держава – мають перевірятися достоїнством індивіда, його неперехідною значущістю та відповідальністю перед самим собою. Значний вклад в опрацювання цієї проблеми здійснила західна культурологія, зокрема так званий етнологічний структуралізм, який звичайно пов'язують з іменем К. Леві-Стросса. Як альтернатива концепції лінійного прогресу, структурна етнологія тлумачить кожен народ як

самобутній світ культури. До того ж К. Леві-Стросс вважав, що жодна з культур не може претендувати на те, що саме вона найбільшою мірою уособлює, відображає загальнолюдську культуру. Філософська антропологія започаткувала і комплексне дослідження самої людини у багатстві всіх проявів її родової та суспільної природи, і конкретно історичної детермінації суспільних утворень. Найбільш значущою з-поміж них можна вважати націю як соціокультурну окремішність, засновану на етнічних взаємозв'язках. Підкреслюючи роль етнічного чинника в розбудові нації, Е. Сміт писав, що «нації завжди вимагають етнічних «елементів», а «між етносом і нацією – величезне історичне та концептуальне взаємоперекривання» [6]. Ця обставина має важливе методологічне значення для дослідження чинників і механізмів формування національної ідентичності, оскільки саме етнічна структура суспільства, взаємовідношення його етносів формують соціокультурне «обличчя» тієї чи іншої нації. Національна ідентичність (як і етнічна – прим. авт.), на думку Е. Сміта, виникає в результаті «подолання забуття через нащадків, відновлення колективної гідності через покликання на золоту добу, реалізації братерства через символи, ритуали та церемонії, що прив'язують живих до мертвих і полеглих спільноти» [6]. Про можливість теоретичного опосередкування національної ідентичності у її взаємозв'язку з ідентичністю етнічною вказують і вітчизняні дослідники. Як пише О. Стогній, найбільш важливим методологічним результатом вітчизняних досліджень можна вважати доведеність факту: «Чинник національності (етнічності – прим. авт.) респондентів майже не впливає на їхню оцінку важливості різних критеріїв національної ідентифікації. Винятком є знання мови та громадянство, важливість яких більшою мірою артикулюють опитані з числа українців порівняно з учасниками опитування з числа росіян» [8].

Висновки. Сьогодні все більша кількість дослідників визнає, що усвідомлення національної ідентичності, культурної самобутності, національної спадщини, історичних коренів та творчого потенціалу суспільства разом з іншими важливими чинниками є однією з рушійних сил розвитку нації та держави.

Тому можна стверджувати, що формування національної ідентичності – це процес самовизначення людини і у реальних, і у символічних конструктах етнічного та національного простору. Отже, теоретико-методологічне осмислення процесу становлення української національної ідентичності як важливого чинника розвитку нації та держави в частині соціально-антропологічних ідей української філософії освіти на сучасному етапі є особливо актуальною.

Література:

1. Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справи раціонального укладу історії східного слов'янства // *Вивід прав України*. Київ, 1991. С. 11.

2. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.pravda.com.ua/articles/2009/05/21/3959372/
3. Загородня А. А. Соціальна антропологія в контексті освіти та виховання особистості (друга половина XIX століття) як чинник сучасних освітніх змін. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. Київ: Видавнича група «Наукові перспективи», 2022. № 11(11). С. 95-106. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/731946/>
4. Загородня А.А. Теоретико-методологічні засади осмислення соціально-антропологічного коду української філософії освіти в основі концепції людини М. Шлемкевича. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 86. С. 12-16. <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2023.86.1> URL: <http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2023/86/1.pdf> <http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/86-2023> <https://lib.iitta.gov.ua/735222/>
5. Литвиненко О. Українська національна безпека: стислий нарис // *Стратегічні пріоритети*. № 2. 2011 р. С. 123.
6. Рябчук М. Постколоніальний синдром. *Спостереження*. Київ : «К.І.С.», 2011. С. 184.
7. Сміт Е. Національна ідентичність. Київ : Основи, 1994. С. 49, С. 169.
8. Стегній О. Динаміка просторово-територіальної самоідентифікації населення // *Український соціум*. 2004. № 2(4). С. 67.
9. D.Janćar, Terra incognito, przeł.J. Pomorska, Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa, 1993. s. 42.

References:

1. Grushevs'kij M. (1991). Zvichajna skhema «rusškoj» istorii j spravi racional'nogo ukladu istorii skhidnogo slov 'yanstva [The usual scheme of "Russian" history and the matter of the rational structure of the history of the Eastern Slavs]. *Vivid prav Ukraïni - Withdrawal of Ukraine's rights*. Kyiv. 11. [in Ukraine].
2. [Electronic resource]. *pravda.com.ua*. Retrieved from www.pravda.com.ua/articles/2009/05/21/3959372/ [in Ukraine].
3. Zagorodnya A. A. (2022). Social'na antropologiya v konteksti osviti ta vihovannya osobistosti (druga polovina XIX stolittya) yak chinnik suchasnih osvitnih zmin [Social anthropology in the context of education and personality development (second half of the 19th century) as a factor in modern educational changes]. *Nauka i tekhnika s'ogodni - Science and technology today*. Kyiv: Vidavnicna grupa «Naukovi perspektivi». 11(11). 95-106. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/731946/> [in Ukraine].
4. Zagorodnya A. A. (2023). Teoretiko-metodologichni zasadi osmislennya social'no-antropologichnogo kodu Ukraïns'koï filosofii osviti v osnovi koncepcii lyudini M. SHlemkevicha [Theoretical and methodological principles of understanding the socio-anthropological code of the Ukrainian philosophy of education based on the concept of a person by M. Shlemkevych]. *Pedagogika formuvannya tvorchoï osobistosti u vishchij i zagal'noosvitnij shkolah - Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*. Odessa: Vidavnicnij dim «Gel'vetika». 86. 12-16. <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2023.86.1> Retrieved from <http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2023/86/1.pdf> <http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/86-2023> <https://lib.iitta.gov.ua/735222/> [in Ukraine].
5. Litvinenko O. (2011). Ukraïns'ka nacional'na bezpeka: stislj naris [Ukrainian national security: a brief essay]. *Strategichni prioriteti. - Strategic priorities*. 2. 123. [in Ukraine].
6. Ryabchuk M. (2011). Postkolonial'nij sindrom. [Postcolonial syndrome]. *Sposterezheniya. - Observation*. Kyiv : «K.I.S.». 184. [in Ukraine].

7. Smit E. (1994). Nacional'na identichnist' [National identity]. Kyiv: Osnovi. 49. 169. [in Ukraine].
8. Stegnij O. (2004). Dinamika prostorovo-teritorial'noi samoidentifikacii naseleennyja [Dynamics of spatial and territorial self-identification of the population]. *Ukrains'kij socium.-Ukrainian society*. 2(4). 67. [in Ukraine].
9. D.Janćar, (1994). Terra incognito, przeł.J. Pomorska, Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa. 42.